

SZEMLE

Felekezetiség és fikció

Balázs Mihály: *Felekezetiség és fikció. Tanulmányok a 16–17. századi irodalmunkról.*

Bp. 2006 (Régi Magyar Könyvtár. Tanulmányok 8.) 228 lap

„Ott ült ő, birkabőr bundába burkolózva, összefont karokkal, s ebben a helyzetben reggeltől estig olvasott, tanult, tűz nélkül... A hideg olyan erős volt, hogy kínos feladat volt előhúzni kezeit a gyapjas védőburok alól, amikor lapozni akart.”

Mielőtt bárki Balázs Mihály professzor urat képzelné maga elé, amint ott ül a kolozsvári Akadémiai Könyvtár olvasójában, gyorsan kijelentem, hogy az idézett sorok Kőrösi Csoma Sándorról íródtak (Baktay Ervin: *Kőrösi Csoma Sándor*. Bp. 1999. 158.). Véletlen egybesés, hogy a Könyvtár második emeleti olvasójában a zanglai kolostorhoz hasonló körülmények uralkodnak, és a jámbor kutató(k)nak alkalmazkodniuk kell az időjárás viszonyosságaihoz. Azok, akik a Timotei Cipariu nevét viselő olvasót rendszeresen látogatták, naponként találkozhattak Balázs Mihállyal, és azt is láthatták, hogy a tél fagyát hősiesen leküzdvé éppen valamelyik tomus fölé hajolt. Kőrösi egy évet és négy hónapot töltött Zanglában, Balázs tanár úr immár három telet viselt el a kézirat-tárban – ezért (is) vehetjük kezünkbe kolozsvári eszterndei kötetbe gyűjtött termését.

A Balassi Kiadó gondozásában, a Régi Magyar Könyvár sorozatban, *Felekezetiség és fikció* címmel tizenegy értekezés jelent meg Balázs Mihály tollából. Az irodalmat és teológiát kedvelők a szegedi/kolozsvári professzornak azokat az elmúlt években megjelent tanulmányait és konferenciákon elhangzott előadásait olvashatják, amelyek nehezen elérhető folyóiratokban németül vagy olaszul láttak napvilágot, de néhány korábban magyarul írott esettanulmány is újra közlésre került.

Nem titok, hogy Balázs Mihály a jezsuitáknál csak az unitáriusokat szereti jobban, ezért e kötetben egy kivétellel minden tanulmány az unitáriusokkal foglalkozik. A kötetnyitó, a nemzetközi kutatás legfrissebb rezdüléseit magába építő tanulmány az erdélyi felekezetek kiformalódásának és a *recepta religio* rendszerének kialakulási folyamatát tárgyalja, úgy, hogy közben finoman leszámol az erdélyi unitárius egyháztörténet-írás néhány hagiografikus elemével. A felekezetesiesedés vagy ahogyan a nemzetközi szakirodalomban meghonosodott, a *Konfessionalisierung* folyamatát tárgyalja a következő, *Elhízódó felekezetesedés és renthagyó kátéirodalom. Az unitáriusok kátéiról a kezdetektől a dézsi komplanciáig* című, egyébként a kötet leghosszabb tanulmánya is. Az unitárius vallás sémákba nehezen beilleszthető sajátosságait a 16–17. századi kátéirodalom történetének felvázolásával mutatja be a szerző. Járatlan vagy alig-alig kitaposott ösvényen indult el, és hálásak lehetünk azért, hogy a szegényesnek hitt 16. századi unitárius kátéirodalom páratlan gazdagságára rámutatott. Toroczkai Máté katekizmusa kapcsán hívta

fel a figyelmet arra a rendkívül erős hatásra, amely Jacobus Palaeologusnak Krisztus személyét illető, módfelett eredeti koncepciójából a magyar tudós püspök tollán megfogalmazódott. Ha csak a Toroczkai- és Várfalvi-kátét elemezte volna a szerző, akkor is teljes képet kapunk a felekezeti határok megszilárdulásának hosszú folyamatáról. Balázs Mihály ebben a tanulmányában (is) megcsontosodott, nyolcvanéves dogmákat számolt fel az unitárius kátéirodalom javára. Egy a Borbély István, majd Benczédi Pál nyomán a Régi Magyar Nyomtatványokban (RMNY II. 1542) is *rakowi káté* fordításaként felcímkezett, 1632-ben megjelent unitárius katekizmus vizsgálata során elsőként állapította meg, hogy itt nem a rakowi káté magyartításáról van szó, hanem egy 1629-ben a lengyelországi Rakowban megjelenő *Religionis christianae brevis institutio* magyar fordításával állunk szemben. Az 1632-ben megjelenő Palaeologus–Toroczkai-féle, nonadorantista felhangoktól sem mentes kátéhez a fantáziát is megmozgató módon társul eme másik, a szociniánus teológiát igen ambivalensen megfogalmazó katekizmus. A dogmatikát kedvelők bizonytalansággal olvassák majd ezt a tanulmányt is.

„Palaeologus tudományát a sűrű sötétből” egy másik kiművelt egyházfő is előcsalogatta, erről szól az Enyedi György irénikus antitrinitarizmusát bemutató, *Palaeologus és Fausto Sozzini között. Enyedi György irénikus antitrinitarizmusa* című tanulmány, és arról, miként hasznosította Enyedi a görög gondolkodónak a három monoteista vallást, a judaizmust, kereszténységet és iszlámot egybekapcsoló egyedi elképzelését a reformáció során szétfőredezett egység helyreállítására.

A sok műfajban kiemelkedőt alkotó Heltai Gáspárnak a spiritualistákkal folytatott vagdalkozásáról szól a *Spiritualizmus és felekezetiség a kései Heltai műveiben* című tanulmány.

Unitárius sorsot boncolgat a Trauzner Lukács megterésével foglalkozó esettanulmány is. Dávid Ferenc veje, Székely Mózes szerencsétlen kimenetelű hadakozása után, a dévai várbörtönben – apósa sorsán is elmélkedve – olyan buzgó lélekkel olvassatta Ludovicus Granatensis spanyol dominikánus elmélkedéseit, hogy 1604 húsvétján a kolozsvári nagytemplomban nyilvánosan meggyónt. (Jegyezzük meg, hogy Giovanni Argenti jezsuita tartományfőnök-helyettes színlelésnek tartotta a történeteket.) A megtérésnél beszédesebb az a tény, hogy a tanácsúrságig emelkedett Trauzner fiát, Dávid Ferenc unokáját az olmtúzi jezsuitákhoz küldte tanulni.

Unitárius és jezsuita társaságban maradunk a következő két tanulmányt olvasva is. *Az 1603. június 9.* című tanulmány minden katolikusnak a kolozsvári jezsuita kollégium lerombolását juttatja eszébe. Balázs Mihály

Szamosközy István történetíró szövegeit úgy vallatta meg, hogy mind az unitáriusoknak, mind a jezsuitáknak igazságot szolgáltatott. A Mária-kongregációk sorsát tárgyaló tanulmányban (*Kolozsvár és Vágsellye. Adalék a Mária-kongregációk korai történetéhez*) a 16. századi Kolozsvár unitárius–katolikus konfrontálódásainak találjuk rendkívül érdekes leírását.

A kötet utolsó négy tanulmánya az irodalomtörténeszek szívét simogatja, de megdobogtatja azért azokét is, akik a hitviták tüzeiben született latin és magyar nyelvű szövegek retorikai-poétikai sajátosságai iránt érdeklődnek. Az antitrinitáriusok írásművészetéről szóló értekezés és Jacobus Palaeologus *Disputatio scholasticája* remélhetőleg az unitáriusok sorában is nyitott szemű olvasókra talál. Az irodalomtörténeszeknek szánt négyes ciklus számomra legizgalmasabb darabja Pázmány Péter

Öt szép levél 1609-es és 1613-as kiadásának összehasonlításából szépen kibontakozó új olvasat volt.

Utoljára hagytam, bár a könyvben nem utolsó helyet érdemel, Karádi Pál alföldi unitárius püspök *Balassi Menyhárt árutatásáról*, Abrudbányán 1569-ben kiadott művét. Noha a jelenlegi általánosan elfogadott felfogás szerint Karádi csak kiadója és átertelvezője a régi magyar irodalom e jelentős emlékének, a tanulmányt olvasva a kérdést nem tekinthetjük lezártnak.

A *Felekezetiesség és fikció* című kötet bemutatását hadd fejezzem be Karádi Pálnak 1579-ben Kolozsvár lelkipásztoraihoz címzett soraival: „Egyelőre érzétek be ennyivel,” aki azonban ennél többre vágyik, annak szívből ajánljuk Balázs Mihály tanulmánykötetét.

Kovács Sándor

Új városmonográfia Európa kulturális fővárosáról

Harald Roth: *Hermannstadt. Kleine Geschichte einer Stadt in Siebenbürgen.*

Böhlau, Köln–Weimar–Wien 2006. 233 lap

Harald Roth legújabb könyve könnyen megjósolhatóan könyvsiker lesz, mint a címében rárimelő „kis Erdély története”, amely rövid idő alatt mindhárom erdélyi nyelven megjelent (Harald Roth: *Kleine Geschichte Siebenbürgens*. Böhlau, Köln–Weimar–Wien 1996). Akárcsak az Erdély története, az újabb könyv is az érdeklődő nagyközönségnek szánt, jó stílusban megírt, olvasmányos, arányosan felépített, jól használható és nem utolsósorban szép kiállítású kötet. A könyv jó időzítéssel 2007-re jelent meg, amikor Nagyszeben harmadikként a volt szocialista tábor városai közül – Prága és Varsó után – Luxemburggal együtt elnyerte az Európa kulturális fővárosa címet. Több más „ünnepi” kiadvánnyal ellentétben azonban Harald Roth írása időtálló munka, és vélhetőleg még nagyon sokáig fogják olvasni a nagy esemény elmúltával is.

Harald Roth Erdély történetének szakavatott kutatója, a Heidelberg melletti Gundelsheimban székelő Erdélyi Intézet vezetője, a Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde szerkesztője, számos Erdélyről szóló könyv és tanulmány szerzője. Célja ezúttal nem egy tudományos városmonográfia megírása, hanem nagyközönségnek szánt népszerű könyv megjelentetése volt, valószínűleg figyelembe véve a német nyelvterületen a fent vázolt okok miatt 2007-ben Nagyszeben iránt esetleg megnövekedő érdeklődést is. (Az viszont már talán a német nemzetudat traumatizáltságát mutatja, hogy a szerző az előszóban több mint egy oldalon keresztül magyarázza, hogy könyve címében miért Hermannstadt, a város német neve szerepel a román Sibiu helyett.) Annál is időszerűbb volt egy ilyen könyv megírása, mert utoljára tudományos igényvel készült átfogó munka Nagyszebenről 1859-ben jelent meg Gustav Seivert tollából (Gustav Seivert: *Die Stadt Hermannstadt. Eine historische Skizze*. Hermannstadt 1859). A könyv végén található könyvészet mutatja, hogy akárcsak Erdély többi

városa, Nagyszeben sem bővelkedik alapos és modern várostörténeti tanulmányokban.

Még egyszer hangsúlyoznám a kötet népszerűsítő jellegét, de korántsem pejoratív, hanem nagyon is pozitív értelemben. Ritka az ilyen olvasmányosan, de ugyanakkor tudományos igénnyel megírt könyv, amikor már-már a túlbonyolított mondatok, a szaknyelvi zsargon túltengése számít a tudományosság mércéjének. Néhol szinte a kalandregények fordulatoságát idézi az írás, így például az első fejezetben a szászok letelepedésének felvázolásakor vagy a bőven tárgyalt Báthory Gábor-féle epizód során. A lábjegyzetek hiányát pedig pótolja a könyv végén található könyvészet.

A könyv hét fejezetre tagolva végigkíséri Nagyszeben fejlődését az erdélyi és ezen belül a szász eseményekbe ágyazva. Egészen a 19. század közepéig ez maradéktalanul sikerül is, egyensúlyt teremtve a lokális és az országos történelem között. Amikor megbillenni látszik ez az egyensúly, az éppen Erdély önállóságának elvesztése, a kiegyezés utánra esik. Érthető, hiszen ekkor felbomlik az évszázados keret, megszűnik a szász autonómia, Nagyszeben elveszti „fővárosi” szerepkörét és a Monarchia egyik – ha nem is érdektelen – vidéki városává válik.

Nem lehet célja e rövid ismertetőnek Nagyszeben történetének mégoly vázlatos bemutatása sem. Így csak néhány elemet ragadok ki Harald Roth könyvéből. A szerzőnek sikerült áthidalnia a szakirodalomban meglévő „féhér foltokat”, és szerencsés módon minden korszakban arra tennie a hangsúlyt, amit jobban feldolgoztak, de ami egyben az adott korszak fontos tényezője is. Így például az első fejezetekben bőven esik szó az egyházzól, egyházi intézményekről, a város védelmi szempontból való megerősítéséről, a falak, bástyák kiépítéséről.

Az oklevelekben említett „villa Hermann”, azaz Nagyszeben már a kezdetektől kiemelkedett a szász